

Keywords: economic crime, economic crime prevention, criminological prevention, measures to advance, limit, eliminate criminogenic factors and protection from economic crimes.

Сотніченко В.С.

ТЕОРЕТИЧНІ МОДЕЛІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ТА ТЕХНІКО-ЮРИДИЧНІ ЗАСОБИ ЇХ ЗАПРОВАДЖЕННЯ

УДК 343.2

Запровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб в Україні потребує обговорення наявних моделей такої відповідальності та конкретних юридико-технічних засобів, за допомогою яких пропонується можлива їх практична реалізація.

Окремими аспектам цієї проблеми присвятили свої дослідження Б.В. Волженкін, С.Б. Гавриш, В.К. Гришук, У.С. Джекабаєв, О.О. Дудоров, С.Г. Келіна, І.Д. Козочкін, І.В. Красницький, В.М. Кудрявцев, В.М. Куц, В.В. Лунєєв, О.О. Михайлов, А.В. Наумов, А.С. Нікіфоров, С.І. Нікулін, О.Ф. Пасека, А.В. Савченко, І.В. Сітковський, В.Н. Смітєнко, В.С. Устінов, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк та ін.

Проект Кримінального кодексу України (реєстр. №1029-1 від 15.05.1998 р., внесений народним депутатом України І.М. Пилипчуком), [1] який не був взятий за основу, містив статтю 26 «Відповідальність юридичних осіб», відповідно до якої караним діянням, вчиненим юридичною особою, пропонувалося визнавати заборонену цим Кодексом дію або бездіяльність, виконану або санкціоновану її керівником чи колективним органом управління, що діяв від імені юридичної особи².

² Передбачалося, що юридичні особи мають нести кримінальну відповідальність за особливо тяжкі злочини проти миру і безпеки людства, здоров'я населення, проти держави, у сферах природокористування і господарювання лише у випадках, спеціально передбачених нормами Особливої частини цього Кодексу. Також була спеціальна вказівка про те, що кримінальна відповідальність юридичної особи не виключає такої щодо фізичної особи, яка безпосе-

На наш погляд, не зважаючи на важливе значення цього підходу як по суті першої спроби законодавчого окреслення кримінальної відповідальності юридичних осіб, сумніви викликає запропоноване ототожнення діяння, виконаного чи санкціонованого керівником або колективним органом управління, з діянням юридичної особи. По-перше, вчинене та санкціоноване діяння – це абсолютно різні форми участі суб'єкта у розвитку явищ об'єктивної дійсності. По-друге, важко уявити, як діяння може бути вчинене колективним органом управління. Загалом, це достатньо компактне викладення підстав кримінальної відповідальності юридичних осіб як суб'єктів злочину своєю вадою мало залишеня поза увагою законодавця багатьох проблем правозастосування, які могли виникнути в разі сприйняття цієї пропозиції, в першу чергу щодо кваліфікації діянь юридичних осіб. Наприклад, не була чітко виписана позиція законодавця щодо юридичних осіб публічного права як суб'єктів злочину, щодо кваліфікації співучасті юридичних осіб, попередньої злочинної діяльності, обставин, що виключають злочинність діяння тощо.

Більш повною регламентацією відрізняється закон про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних діянь, який так і не став повноцінною частиною національного законодавства [2]. Цей Закон відповідно до Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції, Кримінальної конвенції РЄ про боротьбу з корупцією та Закону України «Про засади запобігання та протидії корупції» встановлював відповідальність юридичних осіб за вчинення їх уповноваженими особами корупційних правопорушень, а також визначав порядок притягнення їх до відповідальності. Дія Закону не поширювалася на юридичних осіб публічного права, які повністю утримуються за рахунок державного чи місцевих бюджетів, а також міжнародні організації.

Юридична особа мала нести відповідальність, встановлену Законом, за вчинення *від її імені та в її інтересах керівником такої юридичної особи, її засновником, учасником чи іншою уповноваженою особою самостійно або у співучасті будь-якого із* рідньо брала участь у незаконній діяльності юридичної особи чи сприяла її здійсненню.

злочинів, передбачених статтею 209, частиною першою або другою статей 235-4, 235-5, статтями 258-5, 364, 365, 368, 369 і 376 Кримінального кодексу України. Як бачимо, законодавець визнав за можливе не надавати юридичній особі статусу суб'єкта правопорушення, а зазначив лише, що вона несе відповідальність за дії певного кола фізичних осіб. Іншими словами, це варіант відокремлення суб'єкта правопорушення від суб'єкта відповідальності.

Спеціальна вказівка щодо юридичних осіб публічного права, які повністю утримуються за рахунок державного чи місцевих бюджетів, могла спричинити проблеми на практиці, адже відсутні критерії визначення, юридичної особи, яка повністю утримується за рахунок відповідного бюджету.

Наведені вище законодавчі моделі по-різному вирішують проблему техніко-юридичного закріплення кримінальної відповідальності юридичної особи в законі. Якщо проект КК передбачав модель, відповідно до якої винуватість юридичної особи у вчиненні кримінального правопорушення визначається завідомою незаконністю вчиненого нею і самого діяння (ч. 2 ст. 19 проекту), то за Законом про відповідальність юридичних осіб за вчинення кримінальних правопорушень фактично запроваджувалася модель відповідальності юридичної особи за злочинні вчинки фізичних осіб.

Крім того, різними є підходи авторів цих двох концепцій до визначення заходів відповідальності щодо юридичних осіб. Проект КК передбачав, що до юридичних осіб, які вчинили особливо тяжкий злочин, можуть застосовуватись: кримінальна реституція; штраф; конфіскація зняряд і засобів вчинення злочину; заборона здійснювати певну діяльність; оголошення юридичної особи злочинною організацією та її ліквідація з конфіскацією майна. Відповідно до Закону, на юридичних осіб судом могли бути накладені такі види стягнень: штраф; заборона займатися певним видом діяльності; конфіскація майна; ліквідація юридичної особи. Також закон визначав по суті строк давності притягнення юридичної особи до відповідальності – один рік, а також визначав

порядок призначення стягнень за сукупністю корупційних правопорушень (шляхом поглинання менш суворого стягнення більш суворим). Разом з тим, не знайшли свого відображення питання звільнення юридичної особи від відповідальності, правових наслідків її засудження та інше.

Що стосується результатів дисертаційних досліджень за означеною темою, слід зазначити, що у роботі О. Михайлова [3] обґрунтовано необхідність визнання юридичних осіб спеціальними суб'єктами злочину. При цьому підставою притягнення юридичних осіб до кримінальної відповідальності пропонується визнати скоєння в інтересах юридичної особи її працівником (працівниками) винного діяння, що заподіяло шкоду або створило загрозу заподіяння шкоди, яке передбачене кримінальним законом.

В зазначеній позиції очевидним є протиріччя. Визнаючи юридичну особу самостійним суб'єктом злочину³, автор підставою її кримінальної відповідальності називає вчинення діяння фізичною особою, тобто цей суб'єкт злочину сам нічого не вчиняє. Підхід, який пропонується нами [5], також визнає, що відповідальність юридичної особи є опосередкованою, проте це в той же час теоретично підкріплено обґрунтуванням надання юридичній особі статусу суб'єкта відповідальності (а не злочину).

В той же час, О. Михайлов зазначає: якщо під злочином, скоєним юридичною особою, розуміти суспільно-небезпечне діяння, яке було здійснено від імені або в інтересах юридичної особи особою (особами), яка (ю.о.) контролює здійснення останньою своїх прав та обов'язків. За умов такого підходу можливе зберігання існуючого розуміння складу злочину. І далі: «пропонуємо визначити підставою кримінальної відповідальності юридичних осіб скоєння її працівником (працівниками), який виконує в її інтересах та від її імені організаційно-розпорядчі та/або адміністра-

³ Хоча в роботі на с. 115-121 є таке твердження: «вирішуючи питання про визнання юридичної особи суб'єктом кримінальної відповідальності, найбільше гостро постає проблема суб'єктивної сторони злочину, що характеризує внутрішній зміст суспільно небезпечного діяння. Зміст суб'єктивної сторони визначається за допомогою таких юридичних ознак, як провина, мотив, мета, емоційний стан суб'єкта».

тивно-господарські функції, винного, суспільно-небезпечного діяння, що містить склад злочину, передбаченого кримінальним законодавством».

Тобто, не зовсім ясно, які конкретно фізичні особи мають вчинити злочин, аби вважати його злочином юридичної особи – працівники, особи, які контролюють здійсненні юридичної особою прав та обов'язків, чи особа, яка виконує в її інтересах та від її імені організаційно-розпорядчі та/або адміністративно-господарські функції.

До загальних умов визнання юридичної особи суб'єктом злочину автором пропонується віднести: наявність в юридичної особи всіх необхідних ознак, які передбачені цивільним законодавством та належна державна реєстрація в установленому законом порядку. Виключення становлять держава в цілому, державні органи, органи місцевого самоврядування та юридичні особи, які здійснюють окремі делеговані державою повноваження.

Відповідно, автор не виключає з кола суб'єктів злочину всіх юридичних осіб публічного права, а лише тих, які здійснюють окремі делеговані державою повноваження. Це формулювання також очевидно потребуватиме детального тлумачення, зокрема щодо форми делегування повноважень.

Автор іншого дисертаційного дослідження з проблем кримінальної відповідальності юридичних осіб, захищеного в Україні, О.Пасека [4], пропонує визнати підставою кримінальної відповідальності юридичних осіб вчинення керівником юридичної особи, її засновником, учасником, іншою уповноваженою особою самостійно або у співучасті, в межах своїх повноважень, від імені та в інтересах юридичної особи винного суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого цим Кодексом. Таким чином, автор правильно, на наш погляд, пропонує визнавати вчинення фізичною особою злочину не діянням самої юридичної особи, а підставою її кримінальної відповідальності. Проте, на жаль, він пропонує такі зміни до ст. 18 КК: Суб'єктом злочину є юридична особа приватного права, яка створена та зареєстрована у встановленому законом порядку, тобто також залишає

невирішеним теоретичну прогалину у вигляді відмінності між статусом суб'єкта злочину та підставою кримінальної відповідальності юридичної особи. Тим більше, що О. Пасека пропонує вважати виною юридичної особи психічне ставлення відповідної фізичної особи до вчинюваної, у межах своїх повноважень, від імені та в інтересах юридичної особи, дії чи бездіяльності, передбаченої цим Кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу або неосторожності.

Позитивно слід оцінити намагання автора вирішити питання кримінальної відповідальності юридичних осіб при їх злитті, приєднанні, поділі, виділенні чи перетворенні, а також підстави звільнення юридичних осіб від кримінальної відповідальності, хоча конкретні підстави нам видаються недостатньо обґрунтованими (у зв'язку з примиренням винного з потерпілим, та у зв'язку із закінченням строків давності), а також спробу визначити правові наслідки судимості юридичної особи.

Не зважаючи на те, що О. Михайлов та О. Пасека не єдині вчені, які намагалися обґрунтувати можливість надання юридичній особі статусу суб'єкта злочину, тобто особи, яка вчиняє суспільно небезпечне діяння (наприклад, С. Г. Келіна бачила можливість введення поняття рецидиву юридичної особи – вчинення нового умисного злочину протягом строку виконання покарання (при забороні займатися певною діяльністю) або протягом 5 років після відбуття покарання за раніш вчинений умисний злочин [6, 58]).

Аналіз наведених вище конкретних законодавчих пропозицій свідчить, що на практиці фактично неможливо в межах національного кримінального законодавства реалізувати концепцію «юридична особа – суб'єкт злочину». На наш погляд, реальним шляхом застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового впливу є імплементація підходу «юридична особа – суб'єкт кримінальної відповідальності». В той же час, слід визнати, що запровадження цієї концепції, навіть за умови її теоретичної відповідності принципам положенням кримінального

права, потребуватиме справжнього зламу у свідомості науковців, законодавця та правозастосувача.

З юридико-технічної точки зору можуть бути декілька підходів до вирішення цієї проблеми. По-перше, це доповнення КК України окремим Розділом щодо кримінальної відповідальності юридичних осіб, як передбачається висновками досліджень О. Пасеки, Г. Комоско⁴. По-друге, ця проблема може бути вирішена за рахунок внесення «косметичних» змін у статтях КК без зміни структури Розділів. Це пропонується у роботах О. Михайлова, Л. Абашіної⁵, Р. Мініна⁶. Третім варіантом є ухвалення окремого

⁴ Автор пропонує окрему Главу КК РФ, яка має містити такі статті: «Загальні положення», «Вина юридичних осіб», «Підстава кримінальної відповідальності», «Види покарань», «Штраф», «Позбавлення (анулювання) ліцензії», «Позбавлення права займатися певною діяльністю», «Конфіскація майна», «Ліквідація юридичної особи», «Афішування (оприлюднення) судового рішення», «Умови притягнення до кримінальної відповідальності юридичних осіб». Див.: Комоско А.А. Уголовная ответственность юридических лиц: диссертация ... кандидата юридических наук: 12.00.08 // Комоско Анна Александровна – Москва, 2007. – 205 с.

⁵ Пропонується доповнити наступні норми КК РФ: частиною другою статтю 5 (щодо вини юридичної особи), частиною другою статтю 8 (щодо підстави кримінальної відповідальності юридичної особи), частиною другою статтю 19 (щодо юридичної особи як суб'єкта кримінальної відповідальності), частиною шостою статтю 15 (щодо переліку злочинів, що передбачають юридичну особу в якості суб'єкта), частиною 4.1 статтю 18 (щодо рецидиву юридичної особи), частиною другою статтю 44 (щодо видів покарань для юридичних осіб), доповнити статті 45, 46, ввести нову статтю 47.1, нову статтю 48.1, нову статтю 59.1 (щодо порядку застосування до юридичних осіб конкретних видів покарань), доповнити статті 61 та 63 частинами 1.1 (щодо пом'якшуючих та обтяжуючих обставин), доповнити статтю 73 частиною 1.1, а частину третю статті 73 окремим реченням (щодо умовного засудження), доповнити словами «фізична або юридична» статті 76, 78, 79 (щодо звільнення від покарання), доповнити словами щодо юридичних осіб статті 80.1, 83, 86. Див.: Абашіна Л.А. Юридическое лицо как субъект уголовной ответственности: диссертация ... кандидата юридических наук : 12.00.08 / Абашіна Людмила Александровна; Моск. гос. лингвист. ун-т. – Орел, 2008. – 153 с.

⁶ Пропонується у КК РФ доповнити статтю 18 частиною шостою (щодо рецидиву юридичної особи), викласти в новій редакції статтю 19 (загальні умови кримінальної відповідальності), доповнити кодекс статтею 19.1 («Злочин, вчинений юридичною особою»), 19.2 («Кримінальна відповідальність юридичних осіб при їх реорганізації»), доповнити частиною третьою статтю 24 (щодо вини

закону, як це було зроблено стосовно відповідальності юридичних осіб за вчинення окремих правопорушень. На наш, погляд останній варіант суперечить кодифікаційним традиціям вітчизняного кримінального права та частині першій статті 3 КК України.

Що стосується вибору між першими двома підходами, то, з огляду на запропоновану нами модель кримінальної відповідальності юридичних осіб як один з інших кримінально-правових наслідків вчинення злочину, доцільним видається викладення відповідних нормативних положень в окремій структурній частині кодифікованого законодавчого акту про кримінальну відповідальність.

Наразі у Верховній Раді України перебуває два законопроекти, спрямовані на реалізацію концепції поділу кримінальних правопорушень на злочини та проступки [7]. Законопроект №10146 видається нам таким, що більш комплексно та виважено вирішує проблему запровадження інституту кримінальних проступків. За змістом законопроекту, до категорії кримінальних проступків мають бути віднесені: окремі діяння, що за чинним Кримінальним кодексом України відносяться до злочинів невеликої тяжкості, які відповідно до політики гуманізації кримінального законодавства будуть визнані законодавцем такими, що не мають значного ступеня суспільної небезпеки; передбачені чинним Кодексом України про адміністративні правопорушення діяння, які мають судову юрисдикцію і не є управлінськими (адміністративними) за своєю суттю.

Таким чином, в межах змісту законопроекту реєстр. №10146 пропонуємо законодавчу модель запровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб, а саме: Розділ XIV «Інші наслідки вчинення кримінального правопорушення» доповнити

юридичної особи), доповнити кодекс статтею 44.1 «Види покарань, що застосовуються до юридичних осіб», доповнити кодекс низкою норм щодо конкретних покарань для юридичних осіб та звільнення їх від покарання: ст. 47.1, 59.1, 73, 78.1, 83.1, 104. 1. Див.: Минин Р.В. Институт уголовной ответственности юридических лиц в России: проблемы обусловленности и регламентации: диссертация ... кандидата юридических наук: 12.00.08 // Минин Роман Викторович - Тюмень, 2007. – 193 с.

після статті 96-1 «Спеціальна конфіскація майна» статтями такого змісту:

«Стаття .. «Кримінальна відповідальність юридичної особи»

1. Підставою кримінальної відповідальності юридичної особи є вчинення на її користь (в її інтересах) чи з її використанням керівником такої юридичної особи, її засновником, учасником чи іншою уповноваженою особою кримінального правопорушення, якщо вину цієї уповноваженої особи доведено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили.

2. Юридична особа підлягає кримінальній відповідальності внаслідок вчинення кримінального правопорушення лише у випадку, якщо буде доведено, що її локальні нормативні акти (установчі документи, накази, розпорядження, інструкції тощо), рішення посадових осіб чи органів управління не були спрямовані на організацію діяльності юридичної особи, за якої вчинення кримінального проступку на її користь (в її інтересах) чи з її використанням значно ускладнювалося або унеможлиблювалося. Зокрема, це має місце, коли посадові особи або органи управління юридичної особи мали можливість дотримуватися правил та норм, порушення яких призвело до вчинення кримінального правопорушення, проте не вжили всіх можливих заходів з забезпечення їх дотримання.

Стаття .. Юридичні особи, які підлягають кримінальній відповідальності

1. Кримінальній відповідальності підлягають правоздатні юридичні особи приватного або публічного права, незалежно від того, чи є вони резидентами в Україні.

2. Держава не підлягає кримінальній відповідальності.

3. Правонаступники юридичної особи підлягають кримінальній відповідальності відповідно до частки майна, прав та обов'язків юридичної особи, які до них перейшли.

Стаття .. Форми кримінальної відповідальності юридичної особи

1. Кримінальна відповідальність юридичної особи настає у формі застосування до неї штрафу як кримінально-правового стягнення.

2. Розмір штрафу визначається рішенням суду з урахуванням характеру та ступеня вчиненого кримінального правопорушення та ступеня використання юридичної особи при його вчиненні або матеріальної вигоди чи вигоди іншого характеру, отриманої юридичною особою внаслідок вчинення кримінального правопорушення.

3. Конкретний розмір штрафу, як правило, не повинен призводити до позбавлення юридичної особи можливості здійснювати статутну діяльність.

4. Зменшення розміру штрафу, а також звільнення юридичної особи від його застосування можуть бути закріплені угодою про примирення з потерпілим або про визнання винуватості у порядку, визначеному кримінальним процесуальним законодавством.

Стаття .. Особливості застосування штрафу до юридичних осіб публічного права

1. Штраф, який стягується з юридичної особи публічного права, підлягає використанню виключно відповідно до умов та порядку відшкодування шкоди, завданої фізичній особі, яка потерпіла від злочину.

Стаття .. Обмеження діяльності юридичної особи

1. Юридична особа, до якої було застосовано кримінально-правове стягнення, протягом трьох років з моменту набрання законної сили обвинувальним вироком суду обмежується у своїй діяльності.

2. Конкретні обмеження діяльності юридичної особи визначаються законом, але обов'язково передбачають заборону участі у процедурах закупівлі товарів та послуг за кошти державного бюджету.

Також вважаємо за доцільне внести наступні зміни до Кримінального процесуального кодексу України:

«У частинах перших статей 471 та 472 після слів «звільнення від його відбування з випробуванням» доповнити словами «узго-

джений розмір штрафу як кримінально-правового стягнення з юридичної особи, згода сторін (підозрюваного, обвинуваченого) на його призначення або звільнення від застосування такого стягнення, зобов'язання юридичної особи щодо забезпечення умов діяльності, які би унеможливили вчинення злочинів з її використанням чи на її користь».

1. Проект Кримінального кодексу України, ресстр. №1029-1 від 15.05.1998 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=3885
2. Закон України «Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних діянь» // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – №45. – Ст. 962.
3. Михайлов О. О. Юридична особа як суб'єкт злочину: іноземний досвід та перспективи його застосування в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Михайлов Олексій Олексійович. – К., 2008. – 190 с.
4. Пасека О.Ф. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльно-правове дослідження дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Пасека Олексій Федорович. – Львів., Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Л., 2010. – 235 арк.
5. Сотніченко В. Теоретичні аспекти надання юридичній особі статусу суб'єкта кримінальної відповідальності // В. Сотніченко / Наше право. – 2012. – № 3 ч. 1. – С. 170-175.
6. Келина С. Г. Ответственность юридических лиц в проекте нового УК Российской Федерации / В сб.: Уголовное право: новые идеи / Рос. АН, Институт гос-ва и права / Отв. ред. Келина С.Г, Наумов А.В. М.: ИГПАН. - 1994. - 100 с.
7. Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо запровадження інституту кримінальних проступків, ресстр. №10126 від 28.02.2012 р. 2) Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо запровадження інституту кримінальних проступків, ресстр. №10146 від 03.03.2012 р.

Сотніченко В.С. Теоретичні моделі кримінальної відповідальності юридичних осіб та техніко-юридичні засоби їх запровадження

У статті аналізуються техніко-юридичні засоби запровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб

Ключові слова: юридична особа, кримінальна відповідальність

Сотніченко В.С. Теоретические модели уголовной ответственности юридических лиц и технико-юридические средства их внедрения

В статье анализируются технико-юридические средства установления уголовной ответственности юридических лиц

Ключевые слова: юридическое лицо, уголовная ответственность

Sotnichenko V.S. Theoretical models of criminal liability of legal entities and technical and legal means for their implementation

The article examines technical and legal aspects of establishing criminal liability of legal entities

Keywords: legal entity, criminal liability